

‘ઘ ઓલ્ડમેન એન્ડ ઘ સી’ પુરુષાર્થ અને પ્રારબ્ધના સંઘર્ષની કથા

વર્ષાબેન કેશરસિંહ પરમાર

શ્રી ખીમત પ્રાથમિક શાળા, ખીમત

સરનામું :- મુ.પો.મોટા, તા.પાલનપુર (બ.કાં)

ટૂંકીવાર્તાના લેખનથી સાહિત્ય સર્જનનો આરંભ કરનાર અમેરિકી સર્જક અર્નેસ્ટ હેમિંગવેએ પહેલા વિશ્વયુદ્ધ પછી કેટલીક ભ્રમણારૂપ પરંપરાઓને છિન્ન કરતી રચનાઓ આપી છે. એણે જોમવંતી વાર્તાઓનું સર્જન કર્યું હોવા છતાં એની વધારે ખ્યાતિ એની નવલકથાઓના આધારે છે. એની 'The Sun also Rises', 'Men without women', 'A Farewell to Arms', 'For whom the Bell Tolls' વગેરે ખૂબ જાણીતી નવલકથાઓ છે. ઇ.સ. ૧૯૫૩માં એને એની 'The Old man and the sea' માટે પુલિટ્ઝર પ્રાઈઝ અને ૧૯૫૪માં નોબેલ પ્રાઈઝ મળ્યું હતું. એણે 'The Fifth Column' નામનું નાટક અને સંસ્મરણો પણ લખ્યાં છે.

આ કથાનું કથાનક તો અત્યંત સ્વલ્પ છે, કોઈ મહાકાવ્ય મરહુના શિકાર માટે સમુદ્રમાં દૂર સુધી ગયેલો કથાનાયક વુલ્ફ સાન્ટિયાગો અગાડ્ પરિશ્રમ અને પ્રયત્નને અંતે શિકારને મેળવવા તો પામે છે, પણ પોતાના મરહુ સાથે બાંધીને લવાતા મરહુને શાર્ક માછલીઓના આક્રમણથી બચાવી ન શકાતાં, ખાલી એના મહાકાવ્ય હાડપિંજર સાથે કાંઠે પાછો ફરે છે. આ રચના અધિકારી વાચકને આકર્ષ્યા કરે તેવી સમૃદ્ધિ ખચિત છે. જાણે સ્વપ્ન છે.

સાન્ટિયાગો ગરીબ માછીમાર છે. એની મદદમાં એક છોકરો છે. સાન્ટિયાગો સાગર ખેડતાં ઘરડો થઈ ગયો છે. એની કારકીર્દિ સપાટ છે. કિનારા પાસેની એક ઝૂંપડા જેવી ખોલકીમાં રહે છે અને રમતના સમાચારએ મેળવતો રહે છે એ સિવાયના સમગ્ર સંસાર સાથે જાણે એનો કશો જ સંબંધ નથી. એકઘારી રઢિયાળ જિંદગી અને રોજનો સાગર પણ એ કઠોર વાસ્તવિકતા પછીનું નાયકનું મનોજગત તો પ્રસન્ન છે, કલેશમય નથી. એને સપનાં બહુ આવે છે. આફ્રિકાનું સપનું આવેલું ત્યારે પોતે કિશોર અને બાઆબા સોનેરી બીચ-સફેદ બીચ- એટલા બધા સફેદ કે આંખો અંજાઈ જાય... પાસેના આછા કથ્થાઈ પહાડો... એવો સ્વપ્નિલ સાગરકાંઠો સાન્ટિયાગોના મનમાં ઘર કરી ગયો છે. રોજ રાતે યાદ આવે છે ને સપનામાં વળી પાછો એનો ઘૂંઘવાટ સર્જે છે.

હેમિંગવે કહે છે, એને કદીયે તોફાનોનાં સ્વપ્ન આવ્યાં નથી, સ્ત્રીઓનાંય નહીં, કશા મહાન પ્રસંગોનાં નહીં કે નહીં કશા મોટા મરહુનાં કશી લડાઈ, કશો સંઘર્ષ, કશી શક્તિ-સ્પર્ધાનું સપનું એને ક્યારેય આવ્યું નથી. સપનામાંય નથી જોઈ વહુને એને માત્ર જગ્યાઓનાં અને બીચ પર ધૂમતા સિંહોના સ્વપ્ન આવ્યાં છે. સિંહો

ભળભાંખળી ધૂધળમાં નાના બિલાડાઓની જેમ એકમેક જોડે ગેલતા હોય... એને ગમતા હોય – જેમ એને છોકરો ગમતો હોય.

નવલકથાના અંતે થાકેલો સાન્નિયાગો ઊંઘે માથે ઊંઘતો છે. બાજુમાં છોકરો એનું ધ્યાન રાખતો બેઠો છે, હેમિંગ્વે ઉમેરે છે. ‘ઘી ઓલ્ડ મેન વોઝ ડ્રિમિંગ અબાઉટ ઘ લાયન્સ’ રચના એ રીતે સ્વપ્નમાં પર્યવસાન પામે છે.

સાન્નિયાગો હેમિંગ્વેનો માનસપુત્ર છે. લેખકનો પોતાનો માછીમારીનો અનુભવ અને અનંત સાગરનાં મોજાં પર સરળતાથી ઝૂઝૂમી એની બુંદેબુંદ અને ક્ષણેક્ષણના સાક્ષી હોવાનો નાતો સત્યતા અને સહજતાથી નિરૂપાયો છે. આ વાર્તાકથામાં નવું કંઈ નથી. માછીમાર સમાજનાં સાહસ અને સંવેદનોને વર્ણવતી એક સીધીસાદી લોકકથા છે. કૃતિ સ્વયંસ્પષ્ટ છે. તેથી મારી-મચડીને એમાંથી અર્થ કાઢવાનો પ્રયાસ કરવાની જરૂર ઊભી થતી નથી. સાન્નિયાગો નથી સંત કે નથી શહિદ સઘળું ગુમાવવા છતાં અંદરથી ભાંગી ન પડતો એક હિંમતવાન કુશળ માછીમાર છે. તેથી 'He is not a Fisherman but the Fisherman' - એ માછીમાર નહોતો પણ માછલાં પડકતો માણસ હતો. માણસાઈ એની ઓળખ હતી. દુશ્મનને વિનયપૂર્વક સાચવતો અને એની કદર કરતો આવો માણસ ભાગ્યે જ નજરે ચડે. લેખક પોતે જ 'The Fisherman' હોવાથી સ્વાનુભૂતિને સર્વાનુભૂતિ બનાવી શક્યો છે.

સાન્નિયાગોની વાત માણસની વાત છે. માણસ આશાથી જીવે છે. રસથી પુરુષાર્થ માંડે છે. મહેનત અને જતનથી વિકસાવે છે. પણ પ્રાપ્તિ કશી નથી. માણસને પોતાને જંપ નથી. અને જીવનથી હાર એને ખપતી નથી. એનો નાશ ભલે થાય, હારવું એને ગમતું નથી.

રચનાની શરૂઆતમાં જ હેમિંગ્વેએ પુરુષાર્થ અને પ્રારબ્ધના સંકેત મૂક્યા છે. ૮૪ દિવસથી ગલસ્ટ્રીમમાં સાન્નિયાગોને એકેય માછલું મળ્યું નથી. પહેલાં ૪૦ દિવસ છોકરો એના સાથમાં હતો. પણ પછી મા-બાપની સલાહથી એ સાન્નિયાગો અભાગિયો છે. એ અક્કરમીની બોટ છોડી છોકરો જેવો બીજાની બોટમાં ગયો કે તરત પહેલે જ અઠવાડિયે એને ત્રણ ગોલ્ડફિશ મળી ! જો કે, સાન્નિયાગો જોડેના વિરહેદથી છોકરો પણ દુઃખી છે. એટલે, ના છતાં થોડી થોડી મદદો કરવા તો જાય જ છે. વૃદ્ધને મુકવા જાય, એના વાળેલાં દોરડાં ઊંચકી જાય, માછલા ફસાવવાનો હૂકવાનો સળિયો, કાંટાનો ભાલો, સઢ-ખમ્મ – જેને શઢ વીંટાળો હોય વગેરે સામાન લેવા-મૂકવામાં છોકરો સાન્નિયાગોને સાથ આપતો સાન્નિયાગોના શઢ માટે હેમિંગ્વે કહે છે કે એ થાગડથીગડ હતો – ગુણપાટનાં જ્યાં ત્યાં થીંગડા લગાયેલો એથી શઢ જાણે ‘કાયમની હાર બતાવતી ઘજા જેવો લાગતો!’ પુરુષાર્થ – પ્રારબ્ધના સંકેતોની જેમ જ પ્રારંભથી જ અહીં હાર-જીતની પરિભાષા પ્રયોજાઈ છે.

મરછ મખ્યો ત્યારે નાયક એને પોતાનું ‘નસીબ’ ગણે છે. પરંતુ એ ખવાઈને હાડપિંજર બની ગયો ત્યારે નાયક પોતાને ‘કમનસીબ’ કહે છે, છતાં મૂળે એ પુરુષાર્થનો માણસ છે. સમજે છે, કાલે શું થવાનું છે. ઘડી પછી શું થવાનું છે, કોણ જાણે છે – ભાગ્યોદય આજે પણ થાય, દરેક દિવસ નવો દિવસ છે. ભાગ્યશાળી હોઈએ તે તો સારું જ છે પણ ચોક્કસ થવું નિશ્ચયી બનવું – કેમ કે ભાગ્યોદય વખતે એને ઝીલવાને સજજ પણ હોવું જોઈએ

સાન્નિયાગોને સંકલ્પશીલ રહેવામાં દિલચસ્પી છે એ બાબતે એનું વ્યક્તિત્વ સ્પષ્ટરેખ છે. મરછના મળ્યા પછી એની જોડ એની જે મૈત્રી થાય છે. વળી એ જ મરછને હણી નાખવાને એના ચિત્તમાં જે નીતિરીતિ પ્રગટે છે—તે બધામાં નાયક પોતાના એવા સ્વ-ભાવને અને એવાં સ્વકીય કૃત્યોને આગળ કરે છે એના એવા આત્મભાવમાં એના અંતરની અનુકંપામય ચર્ચા છબી ઊઠી છે તે ધ્યાનમાં લેવાયું જોઈએ, મૂળે સાન્નિયાગો આસ્થાળુ છે, વધારે તો આત્મ-શ્રદ્ધવાન છે. તેનો આશાવાદ આત્મનિર્ભર છે. અને તેથી એનાં વિચાર-વર્તન આકર્ષક બન્યાં છે. એ એવી આકર્ષકતા છે જે એને નવલકથાને કશી સામાન્ય શિકારકથા ન રાખતાં, તેમાં કાવ્યસંદેશ ગરિમા અને રૂપકસદૃશ્ય મૂલ્યવત્તા આંકી આપે છે.

અફાટ સાગર, બલિષ્ટ પણ વૃદ્ધ જો કે સંવેદનશીલ સાન્નિયાગો, આકાશ, ચોપાસની પ્રકૃતિ, પહાડો, પંખીઓ, સાગરજળનાં વિવિધ સ્થિતિપલટા, અંધાર, ઊજાસ અને પ્રકાશની તડકા અને ચાંદનીની સંક્રમણાઓ, હૂંફાળાથી દઝાડતા તાપ એવી જ વિધવિધની શીતલહરો પડી ગયેલાથી ઝઝાંવાતીલગીના અનકેશ પવનો, વૃદ્ધનું નાવડું, એના હાથ, બાવડાં જો કે ગમે ત્યારે કળવા લાગી જાય એવાં થોડાં દોદળા એનાં ગણ્યાં – ગાંઠ્યા ઓજાર, નાઈફ તૂટી ગયો તેવાં થોડાં દગાબાજેય ખરાં ! મળેલો મરછ, ખવાઈ ગયેલો મરછ, મરછ સાથેનો સાન્નિયાગોનો સંઘર્ષ, મરછની અન્ય માછલાં – શાર્ક સાથેની લડાઈ, લોહી, પ્રસ્વેદ તો વિધવિધની સુગંધીઓ જમીનની, પાણીની, પવનની – અસ્થિપિંજર રૂપે બચેલો મત્સ, નાયકની ખોલકી, પ્રારંભે અને અંતે બધુ રચનામાં દ્વંદ્વબંધ છે, એટલું જ એકમેકમાં રસાતું-ભળતું છે. એવું તો એ નિરાયાસે વહેતું છે ને ઝલમલતું છે કે એ આખું એક સપનું જ લાગે. સુમન શાહ નોંધે છે તેમ ‘સાદા વાચ્યાર્થો વડે બંધાયેલું નર્થું સરળ શબ્દસંયોજન પારદર્શક તો છે જ, પણ એ આમ સ્વપ્નાર્થોમાં, કાવ્યાર્થોમાં ઠલવાઈ ગયું છે. એવું ગદ્ય રચી આપે છે. વાસ્તવ અને અતિવા સ્તવની રમણા – એવી રમણા જેને હું આ રચનાનો અને તેના રચયિતા હેમિંગ્વેનો કેન્દ્રવર્તી વિશેષ ગણું છું.’

શિકારની શોધ અને શિકારના બચાવમાંથી ઊભી થતી નાટ્યાત્મકતાના આગળ વધતા કથાનકને સમુદ્ર, આકાશ, પાણી, પંખીઓ, મત્સ્યો અને ભૂતકાળની સ્મૃતિઓના વિવર્તોનું જે રીતે પોષણ મળે છે. અને જે રીતે સમુદ્ર પરના અને એકલવાયા વૃદ્ધની આસપાસ એના બલિષ્ટ બાહ્ય જીવન તેમજ સમૃદ્ધ સમુદ્ર જીવન વચ્ચે એની આંતરિક ચેતનાનો દોર બંધાય છે. એમાં છેવટે હારજીત કે પરિણામ મહત્વનાં નથી રહેતાં, પણ વૃદ્ધ અને મરછના આ મુકાબલા દરમિયાન મનુષ્યનું સાહસ, એનું કૌશલ અને એની ગરિમા જે પ્રગટ થાય છે એ મહત્વનાં બની રહે છે. આથી જ કદાચ હેમિંગ્વેએ ઉચ્ચારેલું કે, ‘મેં એક વાસ્તવિક મરછ અને એક વાસ્તવિક શાર્કની રચના કરવાની કોશિશ કરી છે અને એમ કરવામાં જો હું સફળ થયો છું તો એનો અર્થ સંદર્ભ વ્યાપક હશે,’ હેમિંગ્વે સાચા છે. એથી જ એમણે કથાનું શીર્ષક ‘ધી ઓલ્ડમેન એન્ડ ધ સી’ આપ્યું છે. જે સર્વથા ઉચિત છે.

કથાને અંતે વૃદ્ધ સાન્નિયાગો અને છોકરો મેનોલિન સંવાદમાં રોકાયેલા છે. એમાંનો એક ભાગ અત્યંત સૂચક છે. આક્રમક શાર્ક માછલીઓને લક્ષમાં રાખી વૃદ્ધ કહે છે. ‘એમણે મને પરાજિત કર્યો’ ત્યારે છોકરો કહે છે. ‘એણે તમને પરાજિત નથી કર્યા, મરછે તો નહીં જ વૃદ્ધ કહે છે ‘ના, સાચું છે. એ બધું પછીથી બન્યું’ મહાકાવ્ય

મરછની શોધ અને એનો અંતે શિકાર તો વૃદ્ધે જ કરેલો એમાં જ એનો વિજય છે. શાર્ક માછલીઓના આક્રમણને કારણે મરછનું કેવળ હાડપિંજર જ વૃદ્ધ કાંઠે લાવવા પામ્યો, એમાં તો પરિસ્થિતિ કારણભૂત છે. કોઈપણ ક્ષેત્રમાં સર્જકનું ઊંચું ધ્યેય અને એનો અહમ પુરુષાર્થ મહત્વનો છે. જે એના નિષ્ફળ ગયેલા પરિણામથી મપાય છે. અને એ જ સર્જકતાની પારાશીશી છે. મનુષ્યની નિયતિની એમાં કરુણ વિડંબના હોવા છતાં મનુષ્યની અપરાજિતા અક્ષત રહે છે.

શબ્દોની સાદગીમાંથી નીતરતા સૌંદર્યનો અનુભવ કરાવતી અને મનુષ્ય જીવનની સંકુલતાને પ્રગટ કરતી ‘ઘી ઓલ્ડમેન એન્ડ ધ સી’ હેમિંગ્વેએ જગતના નવલકથા સાહિત્યને આપેલું મહામૂલ્યું નવલ-રત્ન છે.

સંદર્ભસૂચિ

૧. અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે, ઘી ઓલ્ડમેન એન્ડ ધ સી’, અનુવાદક : રવિન્દ્ર ઠાકર, અપરાજેય, શબ્દલોક પ્રકાશન.